

De Arabische boeken en islamstudies van uitgeverij Brill

Tegenwoordig is het dankzij de digitale techniek niet zo moeilijk: boeken drukken in vreemde talen met een totaal ander schrift. Vroeger was uitgeverij E.J. Brill misschien wel de enige ter wereld die dat kon. Boeken in het Arabisch, Turks, Hebreeuws, Sanskriet, Cyrillisch (Russisch), Koptisch, Chinees, Japans, zelfs oude dode talen als oud-Lydisch en Chaldeeus: de Leidse drukker/uitgever draaide daar de hand niet voor om. Het waren en zijn altijd wetenschappelijke uitgaven. Bovendien namen bij Brill studies naar de Islam en het Nabije Oosten ook nog eens belangrijke plaats in bij wat ze uitgaven. En nog steeds. Reden

Rapenburg 78 & 80

genoeg om op deze site stil te staan bij dit eeuwenoude Leidse bedrijf.

De uitgeverij/drukkerij die later Brill zou gaan heten, is opgericht in 1683 door Jordaen Luchtmans. Hij vestigde zich op Rapenburg 69b, vlak bij het Academiegebouw, en hij richtte zich natuurlijk op wetenschappelijke publicaties.

Hoewel Jordaen getrouwd was met een achterkleindochter van drukker Plantijn, in wiens werkplaats Raphelengius in 1595 de eerste Arabische drukletters had vervaardigd, bracht hij nog geen Arabisch drukwerk uit. Dat deed zijn zoon Samuel – ondertussen benoemd tot universiteitsdrukker – in 1732 voor het eerst, met een uitgave van *Leven en werken van Sultan Saladin*, een Arabische tekst met daarnaast de Latijnse vertaling. Daar zou het voorlopig nog bij blijven.

De opkomst van het bedrijf als uitgeverij van Arabische werken en boeken over de islam, begon in de eerste helft van de negentiende eeuw. Het bedrijf S. & J. Luchtmans was ondertussen rond 1780 naar Rapenburg 78-80 verhuisd – in het achterhuis van Rapenburg 74 kwam later de drukkerij. Bedrijfsleider J. Brill en inhoudelijk leidsman J.T. Bodel Nijenhuis begonnen vanaf ongeveer 1825 systematisch de Arabische manuscripten uit het beroemde Warner Legaat [[link naar betreffende webpagina](#)] uit te geven.

De zoon van bedrijfsleider Brill, Evert Jan, was nog sterker geïnteresseerd in Arabische uitgaven. Hij bracht als zelfstandig uitgever al diverse Arabische boeken uit, voordat hij in 1848 de firma Luchtmans overnam. Vanaf dat moment was het dus de uitgeverij E.J. Brill. De nieuwe eigenaar maakte van Arabische uitgaven en studies over de islam een hoofdpijler van het bedrijf. Weliswaar overleed hij al in 1871, maar dit beleid werd door zijn opvolgers – geen familie, hij stierf kinderloos – voortgezet.

De firma Brill gaf natuurlijk ook anderstalig drukwerk uit – Chinees, Japans en veel meer – maar de Arabische teksten, de Oostersche uitgaven, bezorgden het bedrijf bijzondere faam. De nieuwe generatie internationaal bekende Leidse arabisten en islamdeskundigen met R.P.A. Dozy, M.J. de Goeje en C. Snouck Hurgronje brachten allemaal hun werk via Brill op de markt.

Oude rij 33a

De Goeje was trouwens zelf commissaris bij Brill. De waardering was enorm. Ook van Turkse zijde: in 1889 ontving de toenmalige directeur – Van Oordt – een hoge onderscheiding van de Ottomaanse sultan.

Toen was Brill trouwens alweer verhuisd. De panden aan het Rapenburg voldeden niet meer voor het groeiende bedrijf en de moderne eisen. In 1883 ging men naar een voormalige vleugel van het Leidse weeshuis aan de Oude Rijn 33a, het pand waarop de naam van de uitgeverij/drukkerij nog steeds in grote letters te lezen valt. Daar werd de drukkerij ook voorzien van een stoommachine: de tijd van het handdrukken was voorbij, al vroegen de duizenden vreemde letters nog steeds ambachtelijke aandacht.

De NV E.J. Brill ondernam een aantal ambitieuze projecten, voortbouwend op de fundamenteën die vóór 1848 waren gelegd. Van 1879 tot 1901 verscheen de zestiendelige reeks *Annalen van Al-Tabbari*, door De Goeje. Was dat een project van één geleerde, voor het volgende werden vrijwel alle internationale geleerden ingeschakeld: de *Encyclopedie van de Islam*. De voorbereiding begon al vóór 1900, de eerste aflevering met de letter A verscheen in 1908 en pas in 1936 werd het project voltooid. In 1948 werden de eerste plannen gemaakt voor een nieuwe editie, er werd een internationale redactie gevormd en in 1953 verscheen een eerste aflevering. Uiteindelijk kan deze vernieuwde editie pas in 2006 worden afgerond. Toen lagen er veertien kloekke delen – de eerste editie was in vier delen gebundeld! Tussendoor had men overigens in 1953 al een korte versie van de hand van de Engelse hoogleraar H.A.R. Gibbs op de markt gebracht, bij de vierde druk in 2001 getooid met de titel *Concise Encyclopaedia of Islam*. Een herdruk van de eerste editie verscheen trouwens in 1987.

In de meer dan 100 jaar die dit encyclopedie-project besloeg, en waarin Brill natuurlijk nog veel meer uitgaf, onderging het bedrijf veel veranderingen. Het kende veel ups en downs, maar ook de veranderingen in het grafische bedrijf hadden een groot effect.

Na de Tweede Wereldoorlog bleek al snel dat de drukkerij in de oude vleugel van het Weeshuis niet meer voldeed. Uiteindelijk werd in 1961 een nieuwe drukkerij gebouwd ten oosten van de Lammenschansweg, aan de Plantijnstraat. Desalniettemin wordt snel daarna al veel drukwerk, ook in het Arabisch, uitbesteed in bijvoorbeeld Bombay (Mumbai, India). In 1985 verhuist ook de uitgeverij naar dit pand.

Er volgen moeilijke tijden, mede door de economische crisis van die jaren. Sluitstuk was dat men in 1989/1990 de hele drukkerij afstootte. Drukken in vreemde letters was immers geen werk meer dat uitsluitend door speciale lettergieters en letterzetters gedaan kon worden. Brill is sindsdien uitsluitend een uitgeverij, maar nog steeds een bijzondere.

Bij deze afslanking verdween ook een ander onderdeel van E.J. Brill. Het bedrijf had ook altijd een eigen boekhandel, of beter: een antiquariaat. Dat was gevestigd op de Nieuwe Rijn. De bedrijfsleider ervan, Rijk Smitskamp, zette dit antiquariaat voort als 'Het Oosters Antiquarium'. Een bijzondere plek om bijzondere, oude, 'oosterse' boeken te vinden. In 2006 is het antiquariaat gesloten.

E.J. Brill bestaat anno 2022 nog steeds, en laat zich nog steeds gelden als een belangrijke wetenschappelijke uitgever. Het pand aan de Plantijnstraat werd overigens in 2005 gesloopt: Brill verhuisde toen naar een compleet nieuw gebouw, ook in de Plantijnstraat overigens. Vanuit dit nieuwe Leidse onderkomen verschijnen nog steeds talloze bijzondere publicaties. En nog steeds maken boeken en tijdschriften over de Islam en het Nabije Oosten daar deel van uit, en nog steeds drukt men allerhande talen en schriften, ook Arabisch, al gebeurt dat dan niet meer in Leiden.

Brill Antiquariaat Nieuwe Rijn 2

Bron: Sytze van der Veen e.a., *Brill. 325 jaar uitgeven voor de wetenschap* (Leiden 2008)

Cor Smit
Leiden, 25 februari 2022